

ELS COMTES DEL FEUDALISME CATALÀ VINCULATS A LES TERRES DEL GAIA

per Maria Albareda Vidal

RAMON BERENGUER «EL CORBAT»

Relacionats amb notes de castells i senyorijs de la Marca de la Baixa Segarra, les terres de les quals han passat a les comarques limítrofs -Anoia, Alt Camp- trobem enllaçats els noms de Berenguer Ramon I, fill de Ramon Borrell, i el de la comtessa Ermessenda.

Aquest enllaç de noms porta més d'un lector no prou experimentat a la confusió de creure Berenguer Ramon i Ermessenda una parella formada per matrimoni. Res més fals. La comtessa Ermessenda de Carcassona era la mare, la qual governava conjuntament amb el seu fill les vastes possessions del comtat de Barcelona, moltes de les quals les havia portades ella en dot en maridar Ramon Borrell.

Mort aquest el 8 de setembre del 1017, als 45 anys, deixà l'heretatge al seu fill, d'11 anys, i a la vídua Ermessenda, establint entre els dos un condomini que havia de durar fins a la mort d'aquesta, ocorreguda d'11 de març del 1058, quan ja havia governat conjuntament amb tres generacions dels seus descendents.

Ermessenda de Carcassona, dona de gran bellesa, fou també una gran senyora i una gran governant. Aportà al seu matrimoni amb Ramon Borrell, com ja hem dit, munió de castells, llocs i senyorijs, entre ells més d'un situat a les terres tarragonines de la Baixa Segarra: Montagut, Querol, Pinyana...

Ermessenda governà en unió amb el seu marit, el qual confiava en el seu bon criteri i en l'energia del seu caràcter. No és estrany, doncs, que en les diverses transaccions, tant de compra com de venda, que tenien lloc en aquell temps per causa de moltes i diverses conveniències, s'hi trobi esment tantes vegades al nom d'aquesta fabulosa Ermessenda qui, a més d'ésser legítima propietària de tants llocs aportats en dot, posseïa «molts diners en moneda i moltes joies».

Berenguer Ramon «el Corbat», fill de Ramon Borrell i Ermessenda, nom que li atorgà la veu del seu temps i amb el qual ha passat a la història, es casà ben jove encara amb Sança de Castella, filla del comte Sanç Garcia. Associat, com hem dit, amb la seva mare, ho féu també amb la novella esposa, donant-se el cas, segons les circumstàncies del moment, de signar documents tots tres a la vegada.

Diuen els historiadors que Berenguer Ramon no fou de temperament bataller com ho foren els seus antecessors i per això no eixamplà gaire els seus dominis, de manera que la Marca, sobretot en terres tarragonines, persistí fredament en l'antiga demarcació heretada del seu pare.

Pel fet d'«amar més la pau que la guerra», la veu de la posteritat li ha dedicat

certs qualificatius de «cor molt fallit» i «d'home de poch sforç». Merescut o no, a vegades es fa difícil en història penetrar la veritat dels fets i les intencions, desfigurats per qualsevol interpretació un xic arbitrària. Hi ha historiador que parla d'ell com un home ponderat i reflexiu, qualitats que bé es poden confondre amb la pallidesa de caràcter sense ser veritat. Una cosa que sí és veritat, és que Berenguer Ramon apareix bon xic eclipsat per la personalitat abassegadora de la seva mare.

Si Berenguer Ramon no eixamplà molt la marca de les seves terres, sobretot les més importants de les terres tarragonines, en el punt anomenat «la vall del Gaià», tampoc no es pot dir que les perdés. Segons les cròniques, aquestes possessions eren molt preuades de Berenguer Ramon, que sentia per elles una predilecció molt especial. La figura d'aquest comte ha tingut molts detractors i la seva actuació, sobretot en l'afer de la consolidació i eixamplament de la Marca tarragonina, ha estat analitzada de molt diverses formes.

El 1030 la frontera del Gaià encara persistia en la mateixa Marca. El mateix any fou venut el castell de Montclar, en el terme de Santa Perpètua. En el document s'esmenta que els límits arriben a migdia «fins a Barberà» i, per occident, amb «el terme de la ciutat de Lleida». Allí radicava aleshores la frontera amb l'Islam.

Berenguer Ramon «el Corbat» va morir el 31 de març del 1035, abans de complir els 30 anys. Possiblement, d'haver viscut més anys, s'haurien pogut esperar d'ell algunes altres coses.

Ermessenda sobrevisqué llargament al seu fill i emprà amb el nét, Ramon Berenguer I «el Vell», successor i hereu del seu pare «el Corbat», la mateixa política col·laboracionista que havia caracteritzat el seu pare.

RAMON BERENGUER I «EL VELL» I ALMODIS DE LA MARCA

Ramon Berenguer I «el Vell», fill del «Corbat», es casà amb Almodis de la Marca en terceres noces. La primera muller, Elisabet, morí el 29 de juny del 1050, deixant-li un fill viu dels tres que havia tingut amb ell. Aquest fou, anys a venir, el protagonista d'un dels fets més tràgics i obscurs que ens presenta la història.

Morta Elisabet, ben aviat el comte es casà amb Blanca, però molt aviat també, per causes desconegudes, el comte la repudià. Aquest fet li valgué l'excomunió del papa Víctor II. L'enllaç havia durat només uns quants mesos.

L'any 1057, li fou aixecada l'excomunió amb el pagament de 1000 unces d'or. Ramon Berenguer fou el creador de la moneda anomenada «mancús».

El motiu de tal repudi, insistim, mai no ha quedat prou clar. Alguns historiadors asseguren que podria ser degut a la forta atracció experimentada cap a Almodis de la Marca. Aquesta era dama d'una gran bellesa i d'una personalitat que no sempre la féu obrar amb absoluta justícia. Alguns historiadors la qualifiquen de dama «proveïda de forta ambició».

El febrer del 1053, ja havien nascut els dos fills bessons del matrimoni, que foren més tard Ramon Berenguer «Cap d'Estopa» i Berenguer Ramon «el Fratricida».

Quan Almodis es casà amb el comte de Barcelona, tenia ja una llarga història per contar. Havia estat casada i repudiada pel comte Ponç de Tolosa, del qual tingué quatre fills. Es diu també que abans d'aquest matrimoni fou repudiada per Hug de Lezignan, del qual era parenta. Algú atribueix a Almodis un tercer repudi per part del comte Guillem III d'Arles, encara que alguns diuen que aquesta Almodis no fou la de la Marca sinó una altra del mateix nom. L'historiador Bofarull, emparant-se en la primera teoria, que era la del seu temps, diu d'aquesta dama que anà d'una banda a l'altra com «una reina d'escacs».

Almodis tingué una gran influència sobre el seu marit. El comte associà Almodis a les seves empreses polítiques, repetint-se el procés del seu avi, Ramon Borrell, amb la seva esposa Ermessenda de Carcassona, àvia del «Vell», la qual encara era viva i governava les seves possessions sense permetre que el seu nét li prengués cap de les seves prerrogatives.

Aquest fet portà més d'una vegada a situacions violentes entre àvia i nét, com és de suposar, situacions que acabaven per arranjar-se perquè, val a dir-ho, tant d'una com d'altra part els interessos generals del país tenien més força que els refrecs personals.

Almodis aconseguí aviat que el comte li fes donació de territoris. Aquestes deixes foren molt quantioses, fins al punt de despertar recels i gelosies entre els components del clan familiar i preocupació entre els nobles que rodejaven el comte.

Ramon Berenguer I, expert i madur a causa d'una intensa lluita contra els sarraïns, a meitat del segle XI emprengué diverses i favorables campanyes que eixamplaren considerablement els límits dels seus territoris amb la consegüent expansió del repoblatge, el problema que es plantejava més agudament després de la conquesta d'un territori.

L'èxit de la campanya contra el vallí de Tortosa entre els anys 1051 i 1052 permeté colonitzar diversos llocs en una molt ampla rodona de terra. El 1050-1051 es repoblà Tamarit, tocant a Tarragona; el 1054, el puig d'Agramunt, a Granyena, així com la veïna contrada de Tàrraga el 1057; el 1058 es colonitzà Forés que ja ho havia estat parcialment el 1043 i sembla que també Barberà, malgrat que hi ha discrepàncies al respecte. En història medieval aquestes són freqüents.

Amb una política intel·ligent i una visió clara del futur, Ramon Berenguer s'adonà aviat del perill que representava el poder creixent dels magnats posseïdors d'extensos senyorius en les terres noves i velles del seu comtat. Això és, en els territoris que coneixem avui per Catalunya Vella i Catalunya Nova.

La política del comte començà a derivar, doncs, en aconseguir una major fidelitat dels seus poderosos vassalls. A tal fi volgué afirmar els drets naturals de cada un d'ells damunt de possessions la potestat de les quals no era gaire clara. Els

rudes nobles d'aquell temps, la majoria d'una potència física fenomenal però d'esperits durs i incults, no empraven gaires escrúpols en fer-se seves possessions i delmes de procedència no massa clara. Moltes d'aquestes adquisicions procedien d'antigues deixes carolíngies sense aspecte i força jurídica que les acredités, i en algunes d'elles ni tan sols podien afermar-se'n els drets.

Entre els anys 1058-1072, començà l'intent de part del comte de lligar cada vegada més els nobles a la conveniència de noves lleis i estatuts que afermessin la subjecció d'ells a l'autoritat del monarca. Així els obligà a pactes escrits i juraments jurisdiccionals amb la conseqüència en participació en delmes i quísties sobre determinades possessions poc clares i netes.

Entre aquests podem citar els pactes de fidelitat de Guerau Alemany de Cervelló pels castells de Montagut, Querol, Pontils i Pinyana, a la frontera del Gaià, que havien pertangut a la comtessa Ermessenda.

Cal consignar també el pacte i jurament de Ricard Altemir pel que té de curiós, ni que no atenyi pròpiament la nostra comarca. Afavorint com sempre el fet de la repoblació, tan important, Ramon Berenguer I atorga noves marques, les quals situa judicialment, des del primer moment, sota les noves lleis de sotmetiment i obediència al sobirà. Ricard Altemir rep el castell de Tàrrega i es compromet a reforçar-ne les defenses acabant la construcció de dues torres de 100 pams d'alçària i dues més de 50 pams. Es compromet a més a mantenir 10 cavalls sempre disposats a seguir l'host dels comtes si així li és demanat.

El 1058 es fan moltes concessions, com hem dit, amb un esforçat intent de repoblatge. En aquesta data es dona el puig de Barberà, amb delmes i terres de Montclar i Forés, «fins a l'Ebre», a un Ranu Pons, figura que apareix altres vegades en indrets on el fet repoblador tingué una gran empenta. Així mateix, Mir Foguet i el seu nebot Llop, reben també terres a Forés perquè «les poblin, conreïn i defensin». La concessió és feta per Ramon Berenguer i Almodis, conjuntament. Munió de documents per l'estil acrediten el fet que les signatures d'ambdós comtes anaven aparellades gairebé sempre.

Entre els anys 1054-1058, Ramon Berenguer «el Vell» i Almodis compren una sèrie de castells i heretats en diversos comtats. La fortuna dels comtes era gran, i tal vegada els permetia despendre grans quantitats en l'adquisició de noves possessions. Entre moltes d'altres compraren Montclar, Les Piles i Biure que, cosa que passava sovint en aquell temps, per diverses circumstàncies havien passat d'uns senyors a altres. Pels castells esmentats pagaren 200 unces d'or i per Santa Perpètua en pagaren 40. Per altres heretats a la Segarra Alta, despengueren 16 unces. Per l'alou de Vila-rodona, a la riba del Gaià, 16 unces.

Una curiositat més de la història ens ofereix aquesta informació: entre les dates de 1062-1072, quan Ramon Berenguer i Almodis compraren tantes heretats i possessions, per 2 unces d'or pogué comprar una casa amb baixos i pis, cort i tres vinyes, a Piera. Fins 8 unces eren el preu d'un molí amb un rec, resclosa, utillatge,

estatge, vinyes, terra i horts annexos, essent el venedor un tal Tedemunt, el qual en rep 4 unces, Iovant i la seva muller Guindenel. la 4 unces més, cosa que sembla provar o l'existència de dues propietats o el cobrament d'un deute de part de Tedemunt.

Pel febrer del 1058, els comtes de Barcelona donen 40 unces d'or anuals a Ramon Altemir per la castlania del castell de Tàrrega.

El 26 d'octubre del 1071, Almodis, comtessa de Barcelona, bella encara i rica i posseïdora d'una personalitat que no havia minvat amb els anys, morí assassinada per Pere Ramon, el seu fillastre i hereu del reialme, fill de la primera muller de Ramon Berenguer, Elisabet. Aquesta mort deixà aclaparat el comte com espòs i pare. Es desconeixen totalment detalls fidedignes de com i per què ocorregué l'horrible assassinat. Se suposa, amb un punt de fonament i de lògica, que Pere Ramon sentia odi ferotge envers la seva marastra, la qual feia tot el que podia per assegurar el pervindre dels seus dos fills bessons en detriment de l'heretatge del primogènit.

Però la història queda terriblement obscura i exempta de tot detall sobre l'assassinat. Apunta un historiador que Ramon Berenguer prohibí terminantment en quedés qualche cosa escrita per evitar la vergonya que havia de caure en el futur damunt el seu llinatge. Així, doncs, sols passà la llinda del temps la nota esqueta del fet: Almodis morí assassinada a mans del seu fillastre. I res més.

RAMON BERENGUER «CAP D'ESTOPA» I BERENGUER RAMON «EL FRATRICIDA»

Ramon Berenguer «el Vell», adolorit i aclaparat, no superà la trista prova i sols sobrevisqué 4 anys i mig la mort de la seva muller. Durant aquest temps encara tornà a comprar els castells fronterers de Santa Perpètua de Gaià, Montclar, Les Piles i Benviure (Biure) que per aquelles sorts inesperades i degut també a la inseguretat del temps, anaven d'un senyor a l'altre sempre amb la funció específica de consolidar la Marca.

Malgrat el seu aclaparament, Ramon Berenguer conservà fins a la fi l'interès especial per la colonització de les terres de la Baixa Segarra, la Conca de Barberà i el Camp de Tarragona, per les quals sentí sempre, segons sembla, una especial predilecció. Dóna Conesa amb la condició de construir-hi un castell. Conesa havia estat cedida en un principi, el 1043, per ell mateix, a Bernat Sunifred i la seva muller Almatrud, establint-hi un alou gairebé desprovist de defenses.

Adquirint l'alou de Vila-rodona, cedeix Granyena a Bernat Isarn, comprometent-se aquest a residir-hi amb la seva muller i dóna l'alou de Vallverd, a la conca alta del Gaià, per a procedir a la seva colonització.

En el seu testament esmenta com a possessió pròpia el castell de Cabra. Pocs dies després de la seva mort, els seus hereus Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II, fan donació del Puig d'Anguera i de la quadra d'Ollers, a l'extrem de la

Marca. El document esmenta com a propietaris d'aquestes terres Ramon Arnal i Guerau Guitart. D'una forma ben expressiva, amb el lèxic esquètic i simplificat en ús, es diu d'aquestes terres del Puig d'Anguera que estan «en un camp de lloc solitari» i d'Ollers «en un lloc d'horrorosa i vasta solitud».

El 1079, però, pocs anys després d'haver mort Ramon Berenguer «el Vell», es repoblava L'Espluga de Francolí, territori atorgat a Ponç Hug de Cervera. En aquest mateix temps es colonitzava també Barberà.

Com és sabut, el testament de Ramon Berenguer «el Vell», deixà hereus en conjunt els seus dos fills bessons. No es pot dir que aquesta fos una feliç solució al problema de l'heretatge. Ans al contrari, fou causa de conflictes i preocupacions derivats de la situació que creava un tan estret lligam imposat pel testament del pare. Per altra banda, hem trobat indicis prou evidents del caràcter violent dels dos germans. «Gesta Comitum», una de les cròniques que forneix de notes documentals aquesta agitada època, i també l'historiador Tomic i Turrell, que potser s'orientà en ella, diuen dels dos germans bessons «que tots dos eren homes de raça de vibres».

El 27 de maig del 1079, els germans Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II, signaren un conveni per la repartició de les terres que havien heretat de llur pare «el Vell». Entre elles hi havia Vallmoll, Benviure i altres. En alguns dels llocs s'hi repartia també el dret de residència, com en els castells de Santa Perpètua, Montagut, Pontons, Vilademager i altres. Podien residir-hi sis mesos cada un dels germans. Es repartiren àdhuc els serfs jueus. Però poc temps havia de durar aquest conveni: el 5 de desembre del 1082, «Cap d'Estopa» moria assassinat en el terme de Gualba, en el lloc anomenat «Perxa de l'Astor». El seu cos, llençat a una gorja, s'anomena avui encara «Gorg del Comte».

Prompte la veu popular acusà el germà fratricida. Alguns dels seus súbdits es negaren a presentar-li vassallatge. També alguns magnats i amics partidaris de l'assassinat es negaren a reconèixer-lo com a senyor. Pel maig del 1084, Ramon Folch de Cardona i Bernat Guillem de Queralt feren un conveni per a guerrear contra tots els que havien participat en la mort de Ramon Berenguer II. I encara que no esmentaren noms en concret, la veu popular era prou expressiva. I Berenguer Ramon quedà en entredit.

Un any més tard es convocà una assemblea en la qual Berenguer Ramon acceptà sotmetre's a la prova del «judici de Déu». En un combat havia de lluitar ell amb un noble oponent i el perdedor era considerat culpable, veient en el resultat el «judici de Déu». D'aquesta prova, davant la noblesa espectant, en sortí culpable Berenguer Ramon. Entre els nobles promotors d'aquest judici hi havia, entre altres, Bernat Guillem d'Òdena i els grans amics del difunt, el vescomte Folch de Cardona i Bernat Guillem de Queralt.

Berenguer Ramon «el Fratricida» ja no aconseguí mai més el respecte i submissió dels nobles i vassalls. Menant una vida replegada, queda ben poca documentació de les seves accions després de la seva caiguda i ben prompte s'esborraren del tot les

seves passes en les gestes del seu temps. S'ignora àdhuc el lloc i la data de la seva mort. Es suposa aquesta ocorreguda en un viatge a Terra Santa, qui sap si per expiar el seu crim, sobre el qual els historiadors posen un punt de dubte o, si més no, d'interrogant. Qui sap? Berenguer Ramon negà sempre la seva participació en la mort del seu germà. Però el nom de «Fratricida» amb el qual ha passat a la història té molta força i s'ha escrit massa vegades perquè es pugui esborrar del tot.

RAMON BERENGUER III «EL GRAN»

Ramon Berenguer «cap d'Estopa» deixà vídua la seva jove muller Mahalda i un infantó nou nat, de nom Ramon Berenguer com el seu pare.

Molt jovenet, ja fou iniciat en els complicats afers del regne, i tothom està d'acord en dir que fou un gran governant. La història el qualifica com un personatge amb gran visió de futur, característica que li permeté copsar alguns aspectes dels problemes del seu regnat que altrament li haurien passat desapercebuts.

Ramon Berenguer III «el Gran» s'adonà aviat de la situació creada pels nobles del seu regne. Aquests, aprofitant-se del desgavell que la mort del pare portà en l'administració, s'havien pres massa llibertats i un poder que minvava el del comte. Ramon Berenguer procura sotmetre els poderosos magnats lligant-los a uns convenis depenents de la Corona, tasca que ja havia iniciat abans el seu avi Ramon Berenguer I. Implantà convenis i exigí juraments d'homenatge als nobles per llurs castells i possessions, cosa que els obligava a tenir en compte les exigències del sobirà.

Algunes d'aquestes possessions territorials i castelleres eren més o menys en el nostre rodal, i aquí ens interessen particularment. Entre altres, tenim els nobles Ramon i Dorca de Castellvell lligats a la corona pel castell vescomtal del mateix nom, a Solsona, i els de Pontons, Òdena, Benviure (Biure), el Far (a la Segarra Alta) i altres. Berenguera de Queralt, filla d'aquell gran amic del «Cap d'Estopa» que fou Bernat Guillem de Queralt, noble amb unes característiques pròpies que el fan figura destacada del regne, jurà homenatge pels castells de Gurb, Solterra, Orís, Voltregà, Oló, Avinyó, Sallent, Font-rubí i Barcelona, el 1121. Els Gausfred de Santa Coloma i Ramon Gausfred pel castell d'Arraona -Sabadell-, entre 1112 i 1128. Guerau Alemany de Cervelló, gran capità que havia estat del «Fratricida», pels de Montagut, Pinyana, Pontons, Copons, Veciana, Taradell, Querol, Santa Perpètua de Gaià, Vilademàger i Montclar. És incerta la data de signatura d'homenatge d'aquests darrers.

Ramon Berenguer III, prenent exemple del seu avi, seguí la política d'aquest de recuperació del patrimoni, adonant-se que augmentava la seva força amb l'adquisició de terres i castells, a la vegada que afeblia el poder dels nobles, enorgullits després de tants anys de desídia i abandonó durant la minoria d'edat del comte.

Això el portà a algunes despeses importants, que no obstant poden ser considerades com a molt profitoses. L'any 1129 va adquirir a Berenguer de Queralt

els castells de la Bleda i Orís per 56 lliures de plata. Un any més tard comprava a Ponç Hug de Cervera, la seva muller Beatriu i als fills Ponç i Pere, les dues terceres parts del castell de Cervera, vila que s'havia convertit en lloc important i estratègic en la ruta de les terres centrals.

Altres despeses efectuà Ramon Berenguer III a part de l'adquisició de noves terres. I altres desplaçaments que conclogueren amb un gran impuls expedicionari: impulsà la marina envers relacions comercials amb Sicília i ultramar, combaté els sarraïns amb gran força, conquerí les Balears, sota el seu beneplàcit es restaurà Tarragona, totalment arruïnada, i eren innumbrables les seves possessions a l'altra banda dels Pirineus, amb les quals s'assegurava una força impulsora de gran estratègia.

El 19 de juliol del 1131, als 48 anys d'edat, morí a Barcelona, a l'hospital dels pobres. En el seu testament, atorgat de paraula davant el bisbe Berenguer de Girona, instituí hereu el seu fill Ramon Berenguer IV. Entre altres deixes molt importants, a les terres tarragonines li llegà el castell de Barberà; el castell de Cervera al comtat de Manresa que llavors era ben extens i s'endinsava fins a límits avui inconcebibles i els castells de Castellfollit de Riubregós, Ferran i Malacara, en plena Segarra.